

Доц. М. Янакиев

НОВИ ТЕОРИИ В ЕЗИКОЗНАНИЕТО И ОТНОШЕНИЕТО ИМ КЪМ

ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Ще се спра на това, което може да има отношение към обучението по български език, което може да се извлече от теорията на езикознанието от последните години с оглед да се подобри работата по български език в нашето училище. В това отношение аз съм подпомогнат от съветските си колеги. Там излиза едно списание, Вопросы языкоznания, в което винаги се правят прегледи, обзори на най-важното в теорията на науката за езика и поради това няма нужда всичко да четем и ние от тия стотици, може би хиляди книги, които излизат в света в една година само. Много хора четат, взаимно се консултират и правят такива обзори и прегледи. Така че ако смятам нещо за полезно, за да ви се препоръча, след като продължавате да се държите на това равнище, на което аз ще се опитам сега да ви поставя, ще трябва да следите това списание. То излиза в шест книжки годишно, не са много големи, може да се чете, т.е. може да се проучва това. И у нас излизат такива списания по теоретичните въпроси, по новостите в областта на езикознанието най-добре е да се осведомявате на български език от сп. Български език. Съществува още едно списание – Език и литература. То има по-блиско отношение към работата, свързана с въпросите не само на езика, но и на литературата. Тая връзка вие я осъществявате в училище пред учениците. Има и методическо списание. Всичко, което ще ви говоря ще ми позволите да бъде без никакви библиографски указания /вж. еди-коя си статия/.

Развитието на науката за езика през последните години се отличава с нещо, ако решим да се изразим много силно, трябва да бъде наречено 'разкрепостяване' на интересите на учените-езиковеди. До преди десетина години даже хората, които се занимаваха с езикознание, се смятала задължени да мислят с какво не бива да се занимават, смятала се задължени да казват какво не е тяхна работа. Сега

учените-лингвисти се опитват да покажат навсякъде своя обект, да видят каква им е работата навсякъде. На това ги научиха други учени, които не са лингвисти, но които видяха необходимостта от лингвистичен подход към цялата действителност. /Може би на вас ви прави впечатление, че аз започнат да говоря за наука за езика, после минах към езикознание и сега започвам да говоря за лингвистика./ Много учители, за съжаление учители по български език, казват 'лингвинистика' вместо 'лингвистика' - знам го от студентите-задочници.

Най-напред започнаха да търсят помощ от лингвистите математиците. Математиците днес добре съзнават, че математиката е език, един особен език, на който се разказва за количествени ге съотношения между предметите, между явленията. По-късно под влияние на математиците започнаха да търсят помощ от лингвистите и биолози, и физици, и химици. И днес ние сме в такова състояние, че от нас искат помощ, а ние дълго време не бяхме готови даже да разберем защо я искат тая помощ от нас.

Всички, които учат на нещо децата, учат ги с помощта на езика, и то на български език. Това хората някак не го разбират, не мислят за това, но то е така. А и ние, които преподаваме български учители език, не подозирате даже, че имами в лицето на всички свои колеги, части от бълг.език които преподават език. Физическата терминология е част от българския език, химическата също е част от българския език. И за това много често ние имаме чувството че както казва народът, тураме, а много други хора разтурат това, което ние тураме. Ние строим, а другите раз-стройват. До такава степен разстрояват, че и нас самите раз-стройват. Ние обясняваме в Западна България на учениците, че трябва да се казва голям, голяма, голямо, че трябва да се казва няма, че така е правилно, така е книжовно. Следващия час влиза учителят по математика и си казва и големо, и нема и пет пари не дава за това, че ученикът само преди 40 мин или преди 30 мин е обучаван да не казва така, внушавано му е било, че който казва така е прост човек,

зашото не спазва нормите на книжовния език. На тези неща в последно време се обръща внимание в науката за езика. Защото ако науката за езика, лингвистиката, не си даде сметка за тези особености в обучението, ако усвояването на езиковата практика на езика естествено, че няма и в обучението да се въведе научен, разумен ред, последователност. В учебната програма, особено новата, последната, която почва да влиза в действие вече в средния курс, този нов вид постановка на занятията по език е отразен с изискването цялото езиково обучение да се постави на стилистична основа. Защо фактически, когато ние трябва да говорим за нещо ново в областта на науката за езика, за такова ново, което ще ни върши работа в обучението, ще ни помага да усъвършенствуваме работата си, ние преди всичко трябва да поговорим за стилистика, като част от науката за езика, да видим какво тя може да ни помогне, да променим това, което всички признават, че би трявало да се нарече неблагополучие в езиковото обучение у нас. Можем да поговорим за стилистична постановка от научно, езиковедско гледище. Ще трябва да си представим най-напред как са се изменили в последно време представите за езика, въобще за българския език и за разделите на науката за езика, за разделите на лингвистиката. Ние сме свикнали и до сега доста грубо да си представяме науката за езика, която, разделена на фонетика, граматика и лексикология /някои даже в граматика включват и фонетиката/, така че се оказва, че мислим само за граматика и лексикология/. Но това няма да ни е достатъчно и за съвременната наука за езика не е достатъчно така да се представят особеностите на заниманията с езика, с изучаването на езика. Как съвременната наука за езика си представяме език. В съвременната наука се стремят да разясняват нещата с помощта на модели. Казва се, че съвременните науки са дейности, които поставят, изграждат някакви модели. На учителите това никак не е неясно, по-точно няма да бъде неясно, ако свържат понятието модел с понятието наглед или онагледяване. Моделът е нещо, което може да послужи за онагледяване на нещо невидимо. Ясно е, че

езикът е такова нещо - не можем да го видим, няма как да го наблюдаваме с очите и с ушите. Това е нещо, което не на всички е ясно днес. Много често хората си представляват езика като съвкупността от всички книги, като магнитофонни записи, като този, който сега правим тук. В съвременната наука за езика съобщенията, и писмени и устни, не са език. От времето на швейцарския учен Фердинанд де Сосюр, който в началото на XX в. е чел лекции в Женевския университет и е обърнал внимание, че под език не бива да се разбира съвкупността от тия приказки, че език е нещо друго. Езиковедите днес, всички теоретици, които се занимават с въпросите на лингвистиката, смятат съобщенията, писмените и устните, не за език, а за това, което Сосюр е нарекъл раго/e, на фр. 'дума', 'слово', понякога го наричат и 'реч'. Езикът според Ф.де Сосюр или по-добре според днешните езиковеди, които се занимават с теорията на езика не е това, което вече е изговорено или записано. Езикът е този механизъм, тоя уред, това устройство, ако искате, тая система, Сосюр я нарица система именно, тая механизъм, който произвежда съобщения. Оказа се, че преди Сосюр да обясни на своите ученици, **а** те да обяснят на всички ~~хуманисти~~ теоретици в областта на езика, че езикът е механизъм, а не това, което този механизъм е произвел. Много преди него такова определение на езика е било дадено в марксическата литература. И вие вероятно сте учили как Ленин определя езика като най-важно средство за човешко общуване. Ние рядко се замисляме над особеното в това определение. Езикът се характеризира като средство за общуване, като оръдие, което произвежда съобщения. Езикът не е само то общуване. Езикът не е съобщението, което се използува, когато искаме да общуваме с някого. Аз ще ви предложа един проверен модел, който е удобно да се използува в обучението. Езика можем да разглеждаме като някакъв завод. Аз казах 'механизъм', но много е сложен този механизъм и много е голяма продукцията му, много съобщения произвежда, за да си позволим да го наричаме само механизъм. Удобно е да си го представяме, а удобно е и на учениците да си го представят

като никакъв завод, голям, сложен завод. Той действително е много сложен, но не голям, защото се побира в главата на всекиго. Завод, който произвежда съобщения. Аз не казвам думи, а казвам съобщения. Важното е тук да обърнете внимание на това различие, защото сме свикнали да си представяме думата като нещо, което предварително от някъде си го знаем, то си е готово. Чули сме го и го казваме, възпроизвеждаме го.

Когато кахем съобщение, нямаме представа за такова просто прекарване през главата на нещо предварително готово. Има съзнанието, че сами правим съобщенията. А думите имаме съзнанието, че не ги правим сами.

След като за съвременния ученик, който ходи по заводи, понятието завод е достатъчно нагледно в цялата си сложност. Можем да използваме понятието завод, за да въведем в главите на учениците ясна представа за това какво е езикът. След като ученикът знае вече, че езикът е никакъв завод, и българският език е естествено завод, трябва да му дадем да разбере, че този завод има това особено свойство да функционира в толкова екземпляри, колкото глави български има. В главата си всеки българин има по един такъв завод. Едно време у нас имаше практика /не знам какви бяха съображенията/ - заводите ни бяха номерирани: № 1, № 2, № 3 и т.н. Сега те си имат имена. Но трябва да имаме съзнанието, че в главата на всеки българин съществува завод с никакъв номер и то такъв завод, който е правен по едни и същи чергежи, по едни и същи планове, по едни и същи проектносметни документации, но естествено с различни материали. И от тук започва бъркотиута в съзнанието и на езиковедите, не само на учениците и на учителите по български език. Какво е това български език? Според Фердинанд де Сосюр българският език са чертежите, схемите, проектносметната документация, по които всеки българин строи в главата си един конкретен, реален завод с определен номер, вариантна реализация на план, но планът е един и същ. Когато казват, че

езикът е абстракция, която се реализира в главата на всеки човек, имат пред вид именно това. И ако успеета да накарате учениците да си свържат в съзнанието понятието език със завод, построен по никакви чертежи, по никакви планове, много голяма крачка ще направите напред към осъвременяването на представата за езика в съзнанието на учениците.

Кои са обаче тия чертежи? От къде ще се вземат? Как ще изглеждат? Естествено за реалните заводи те са направени във вид на числа. А къде са чертежите, по които се строи заводът в главата на всеки българин? Такива чертежи нямаме по начало. Почваме да строим завода в главата на всяко дете без чертежи. Езиковедите се опитват да извлекат тия чертежи, като наблюдават как детето в своето съзнание почва да строи езика. Но знаете, че къщи дюлгерите строят и без план. Тъкмо така строят езика- завод в съзнанието на децата и бабите и дядовците главно, защото майките и башите малко допринасят напоследък за построяването на този завод.

А наред с това дюлгерско строене на завода без предварителни планове и скици се появява това, което наричаме езиково обучение. То се осъществява вече по никакви планове: граматиката, речниците, учебниците, по които учениците изучават българския език. Тука веднага трябва да добавим, че не е баш така, че учениците учат български език, не само правят езика, строят езика в главата си, не само по чертежите в учебниците по български език, а и в учебниците по физика, химия и т.н. Всеки от учителите, които преподават по тия предмети, строи някакво парче, някаква част от завода български език в главата на всеки ученик.

И естествено получават се много често ситуации, прилични на това, което се разказва в библията са Вавилонското стълпотворение. Ние не се разбираме даже един друг. Не знаем кой какво прави, тъй като все по-надолу и все по-надолу отиваме с разделянето на учебния процес. По-рано един учител казваше всичко, през него всичко

минаваше. Тъй като, добавят бабите и дядовците, майките и татковците, все пак можехме да огледаме кой какво прави, да се поразберем. Сега почнаха да влизат учителите във все по-долни и по-долни класове и вече съвсем не знаем кой какво прави. Разбира се, за това децата се разплащат, разклаща се нервната им система, за което изглежда сме призвани да мислим ние – езиковедите. Така поне теоретиците на лингвистиката смятат: че ние трябва да координираме цялата тая работа, ние да сме, така да се каже, организаторите на строежа на завода.

Но това са неща, които може на учениците да не се разкажат. Но за нас си ние трябва добре да си даваме сметка какви стълпотворения стават в главите на учениците, как все повече и повече езиците ни стават непонятни, на които говорим. Че

Чертежите, скиците, по които строим езика в главата на ученика се оказват некоординирани, несъобразени един с друг.

За учениците е важно, след като в тяхното съзнание вече е посторен моделът на език чрез модела на завод, след като те разбират това, че в главата на всекиго има един конкретен завод, който се нарича български език на Пенчо, Ресчо, на другаря Петров, на др. Стоянов /Сатюков/ и т.н., след като те знаят, че има понятие български език въобще, което прилича на някакви такива чертежи, планове, по които се строят тия всичките заводи в отделни варианти, в отделни екземпляри. На скицата плановете са едни и същи завсички тия варианти завод 1, завод 15, завод 800000000 и 15 000.

Нататък вече е сравнително по-просто. Учениците знаят, че във всеки завод постъпват суровини, т.е. постъпва информация. И като влязат тия суровини там – въртят се, сучат се и излизаат във вид на някаква продукция. В този нагледен модел езикът трябва да покажем какво съответствува на суровината и какво на продукцията на завода. Продукцията е паролът на Сосюр или съобщенията на българския език. Но ако искате да бъдете по-спокойни, защото и понятието съобщение не е толкова ясно, наричайте всичко това езикова продукция. Естест-

вено тая продукция е два типа. Единият тип прилича на продукцията на химическите заводи, когато производят газове и течности, които излизат, изфирясват, нямат своя ясна форма, трудно се наблюдават. На коя разновидност на езиковата продукция приличат тия газове и течности - на говорната разновидност на езиковата продукция. Единият е говорен тип, а другият по прилича на автомобилите, да кажем на тракторите - това е който се записва, писмената продукция, писменото съобщение. Тука работата е по-неприятна /ЧУКА С ТЕБЕШИР ВЪРХУ НЕЩО НАПИСАНО НА ЧЕРНАТА ДЪСКА/. Какви са тия сировини, които постъпват? Съвременната лингвистика държи да се прави разграничение между два типа сировини. Единият можем да наречем **езикови сировини** или **езиков материал** или **езикова материя**. Това са съобщенията, които влизат в ушите, ако са говор, или в очите, ако са писмо, на учениците, когето ги обучаваме и техните заводи работят, отворени са входовете^B, които постъпват съобщенията. Но тази сировина не е единствена. В завода постъпват и **неезикови сировини**. В съвременната лингвистика предпо итат именно тоя, **най-неопределен термин**.

Тези от вас, коите активно следят моята мисъл, вероятно ще си спомнят за I и II сигнална система, термини на И. Павлов. Езиковата сировина не е нещо, което е резултат от работата на II сигнална система, а неезиковата сировина - на I сигнална система. Но имайте пред вид, че с това понятие, I сигнална система и II сигнална система, е опасно да се работи. Павлов е употребил тия два термина в една от т. нар. павловски среди, в един семинар, в който той просто е поискал да направи това разграничение и по-нататък той не се е занимавал с това. **Некоми** В съвременната педагогика и психология често не се съгласяват с тая терминология - павловската. Па и ние няма как да приемем тая терминология съвсем без уговорки, защото какво е първо, как о е второ - числителните имена обикновено обвркват хората. Наистина у Павлов има такава стенограма, когато е разказвал за тези две сигнални системи. Той нарича I сигнална система първата, т.е. неезиковата сировина, защото тя е обща и за

за хората, и за животните. Тя въздействува на всички, тя се смята, че е съществувала в биологичния еволюционен процес преди да се появи II сигнална система. Но тъкмо това се оспорва от съвременната лингвистика. Накараха ни да мислим, че с I ние наричаме нещо, което не е точно. Тези учени¹, които се отделиха от математиците и се нарекоха специалисти по кибернетика.

Тези учени обрнаха внимание, че съществува един особен вид дейност, който се нарича сигнализация и който се намира навсякъде в материалната действителност. Когато нашите философи-марксисти започнаха да мислят по въпросите на кибернетиката, оказа се, че мислите на кибернетиците не са нищо друго освен конкретизация на марксистко-ленинската теория на отражението. Искам да ви обрна внимание на една особеност, която е толкова ясна сега, че според мене може и учениците да я разберат. Енгелс, когато разказва за различните процеси, които наблюдаваме в материоалната действителност, в "Антидюринг" обръща внимание, че можем да определим обекта на физиката като обмяна на енергии, а обекта на химията - като обмяна на вещества. Енгелс веднага добавя, че даже да си представим, че в едно далечно бъдеще физиката и химията до такава степен напредват, че да могат да свободят на всяка мисъл ~~накъм~~ обмен на вещества съответствува и какъв обмен енергия съответствува, ние няма да можем да опишем мисленето пълно. Нещо, което остава неописано, неразяснено, а ние се опитваме само с методите на физиката и на химията, с понятията обмен на енергия и на вещества, да опишем мисловния процес.

В кибернетиката едва стана ясна тази особена форма на предупреждение, което отправя Енгелс към материалистите. Освен обмен на енергии и вещества в материалната действителност, навсякъде има и още нещо, което се нарича сега обмен на информация. Обърнете внимание на това. Каква е разликата между тези три вида обмени? Не е лесно да се каже накратко. Но и тук може да си послужим с модел, който кибернетиката успя да осъществи и който - сега ще ви кажа

едно име, добре е да го запомните – е френският специалист по кибернетика Брилуен. Книгата му е преведена на руски. Той успя да построи модел. Физиката си представя обмена на енергии така – влиза в завода енергия и гледаме така тая енергия без всякакво забавяне излиза на изхода; става повече, става по-малко или остава по количество същата. Знаете закона за съхранение на енергията какво гласи. Всичко тук е ясно на физика. Енергията минава, така да се каже, ~~на~~^н тракитно през завода, през тялото. Физикът се опитва да опише именно така обмяната на енергия – от тук **влиза**, от тук **излиза**, т.е. както казва народът, от едното ухо влязло от другото излязло. Не се интересува от неща, които вътре в завода стават с цел да се задържи енергията – тя тук минава.

Когато химикът се занимава с обмяната на веществата, той пак казва – тук пускаме сировината, тя минава и излиза тук във вид на стружка и във вид на ос някаква, да кажем. Не се губи вещество, не се губи енергия, не се задържа вътре в завода нищо.

Изобщо с тия въпроси – задържа ли се нещо в завода, колко време се задържа, нито физиката, нито химията са занимават.

Но както Брилуен посочи, ние постоянно имаме работа с други неща, именно тия, за които Енгелст предупреждава, че не може да се опишат ~~нръж~~^{със} средствата на химията и физиката. Кои са те?

Кажеш на някое дете "Стани!", то си седи; викаш му "бе, стани, бе!" – седи си и не можеш да разбереш защо не ти се подчинява; ~~и~~ 25 деца, като им кажеш "Стани!", стават, 26-тото не ще да става. Енергията е същата – влиза му в ушите **стани**, даже може да му дадете захарче, за да го накарате да стане: гълтва захарчето и пак не ще. Нещо с тая енергия, с тия вещества понякога става в заводите от типа на езика – в машините, както ги наричат в кибернетика, така че резултатът не се появява веднага такъв, какъвто го очакваме.

В съвременната кибернетика това нещо се нарича или линия ~~на~~ задържка, което пречи да се получи веднага очаквания резултат~~а~~ или

се нарича още памет. Думата памет е свързана с човека, а не с машината, но сега и при машините се употребява този термин памет.

Информацията е това нещо, което за известно време остава в заводя, не излиза веднага, складира се някъде. Тия складове в заводя наричаме памет.

И се оказва, че не само човешките заводи се появяват такива задръжки, закъснения, но се оказва, че тая особеност, която ние наричаме информация, е общо свойство на материята, което в класическата марксистка философия се нарича отражение.

Но тук трябва веднага да добавим една тънка особеност, която мнозина до най-последно време не съзнават. Отражението е информация тогава, когато ние можем да кажем, че се задържа за известно време, че е свързано с памет.

Кой от учениите на новото време е осъзнал конкретно тая информационна особеност в обекта на физиката като особеност, която е различна от веществата и от енергията. Ще ви кажа име, което всички знаете и вероятно няма да се учудите, че този човек е именно , който е видял неочеквано нещо, което другите не са виждали. Става дума за Айнщайн.

Специалната теория на относителността, която и учителите по физика не могат да обяснят на учениците, е написана от Айнщайн на 4-5- страници, даже в 2. л. Това е много преста работа.

Преди Айнщайн хората са си представяли, че ако имаш един твърд прът и го натиснет тук в 5.15`15`` тоzi прът с тая свой край почва да се движи насам в съвсем същия момент. Това е така нар. физическа абстракция за идеално твърдо тяло. На това е била построена цялата физическа философия, ако можем така да кажем, преди Айнщайн. И Max, и Авениариус всичките, които Ленин критикува, които критикуват марксистите са жертва на този предразсъдък.

Айнщайн се досеща, че идеално твърдо тяло изобщо не може да има. Колкото и да е твърдо тялото, когато тук го натиснеш, в 5.15`15`` се появава реакцията, резултатът от натиска тук след

известно време, т.е. тялото тука се свива, предава вълна насам и тя най-накрая го разтегля обратно, така че дължината му се запазва. Това много хора, даже физици, не разбират, че е основната идея на Айнщайн. А какво значи то, това за кибернетиката. Това означава, че ти пускаш, тука пускаш, някакво съобщение на тялото "Тръгни на дясно" и тоя край на тялото получава това съобщение след известно време. То се задържа вътре в тялото, предава се от частичка на частичка постепенно и е нужно няколко време, което може да е $1/100$ от сек, $1/1000$, $1/00000000$, но винаги такова време е нужно, т.е. тук в завода прът се получава съобщение, заводът го запомня, преизпраща го от инстанция на инстанция, докато стигне най-после тука - до изхода и съобщението излиза със задръжка, без която нямаме никъде в материалната действителност, според Айнщайн, процес.

И това е именно информацията. Всяко нещо се движи с някаква скорост в материалната среда. В тая скорост вече от тук ~~зататък~~ се появяват неща, които не са за нас важни, па и не са така ясни. Но на учениците ви ще бъдат ясни по времето вече, когато вие ги обучаваше - за това и на вас трябва да бъдат ясни. Най-голямата скорост, с която може да се предаде съобщението в едно тяло от тук до тук е скоростта на светлината. Това е мнението на Айнщайн, но не това е което ни интересува и не това е безспорното в теорията му.

Ето защо тука аз ви казах, че първа и втора сигнална система - направих екскурс, за да не мислите, че простото I сигнална система означава по-стара сигнална система, а II сигнална система означава по-нова, производна, получена по-късно от първата - това не е вярна представа. Така не бива да се гледа на разграничението езикова суровина и неезикова суровина. Те винаги съществуват една заедно с друга. Винаги едновременно постъпват на входа на завода - в нашия случай на завода Език и винаги вътре в завода те си взаимно влияят, взаимодействуват си и то по такъв начин, че се получават задръжки. Складове има вътре в завода и за единния и

за другия вид сировина. И това не е особеност само на Езика, а особеност на всички материални обекти, на всички науки. Но с това разграничение на два типа на материала, който постъпва на входа, се занимава лингвистиката. И бедата на лингвистите е, че те дълго време са мислили, че трябва да разглеждат само езиковата сировина или даже трябва да разглеждат само това, което излиза от завода във вид на езикова продукция, без да се интересуват...

/край на пистата/

От тук нататък се надявам, че ще бъде по-лесно. Мисля, че преминахме през най-тежките, най-философските въпроси на съвременна та лингвистика.

Щом като станете приятели с този модел, с този вид онагледяване на езика, нататък не е трудно да дадем отговор на всички въпроси, които учениците може да зададат във връзка с тая представа. Но имайте пред вид, че е трудно да се преустрои съзнанието на учителите, пък не е лесно да се преустрои съзнанието и на учениците. Учениците веднага ще го гълтнат и ще го разберат. Ние твърде дълго няма да можете да преживеете, да надживеете представата за езика като за нещо, което е на хартия. Това е хартия, но не е български език. Това е продукцията на българския език, а средството за общуване, средството за производство на съобщения е което се нарича български език.

Един още въпрос и учениците ще го зададат вероятно. Ленин определя езика като средство за общуване, а общуването предполага две неща - да говориш и да слушаш /и да разбираш/. Защо в съвременната лингвистика не се казва, че езикът е завод, който произвежда и приема езикова продукция, а се казва само завод за производство на езикова продукция.

Видяхме, че постъпват езикови сировини, т.е. може да се очаква. Ясно е, че ние сме взели пред вид това, че езикът е такъв завод, който преработва и езикова продукция, и съобщения преработва. Не

преработва само неезикова ~~иричка~~ сировина.

Но не е това най-добрят отговор на въпроса, защото би трябвало да кажем в такъв случай, че езикът е завод, който има за задача доа преработва езикова и неезикова сировина само в езикова сировина. Това дразни хората.

Каква е причината да е достатъчно да кажем езикът е завод за произвеждане на съобщения.

В съвременната кибернетика основно понятие е B/ACK BOX. На руски го преведоха с черни^й ящик. Ящик значи кутия, сандък, чекмедже. Но B/ACK на английски не означава само черен, както у нас и на руски. Т^е означава и непрозрачен. Не е непременно черна по цвет кутията. Важното е, че е непрозрачна. За това вие си представете непрозрачна кутия.

Заводът-език за нас лингвистите сега е непрозрачна кутия. Ние съдим за това какво има вътре в него по неговата продукция. Основният метод за работа в кибернетиката е такъв – въздействувайте върху непрозрачната кутия, на входа ѝ променяте състоянието и наблюдавате какво се получава на изхода и по съответствието между тока, което сте пуснали на входа и това, което излиза на изхода, вие съдите за това как е тя устроена. Какво има в нея? В едно сме сигурни – в нея има памет. А защо? Защото нищо не съществува в действителността, което да не разполага с възможност за обмяна на информация, т.е. в което да няма линии на задръжка, в което да няма памет. И ето вече теорията за относителността на Айншайн престава да бъде теория, която обяснява физическите явления по-добре от старата физика, а с това не само физиците, ами и никой съвременен учен няма да се съгласи – да се върне към предайншайновото схващане за обекта на физиката.

И така стигнахме до метода, по който съвременните лингвисти смятат, че трябва да се изучава езикът.

Езикът представлява непрозрачна кутия, в която можем да си представим, че имамъкакви автоматични линии. Те преработват тия

машини постъпващата сировина и я превръщат в езикова продукция.

Какви грешки може да стават в тая работа? Ясно е, че щом си представим завода като език, трябва да си представим, че той има някакво устройство. Сировината влиза тук, върти се така, постъпва на склад в паметта, излиза от склада след известно време, написват я, дават я на поточни линии, почва да се преработва, идват от разни линии и чаркове, които се монтират и като се измонтират излизат във вид на готова съобщение.

Така мвого живо можете да си представяте работата на вашата глава, по-точно тая част от главата ви, която наричаме български език на Иван Петров или Драгомир Асенов.

Какви грешки стават? Каква грешка има, която правят и лингвистите и до най-последно време?

Една основна грешка, която кибернетиците предварително са предупредили, че не бива да се прави, е ~~жк~~ грешката, която правят т.н.ар. структуралисти в лингвистиката. Пак тук няма да говорим за разни учени, имена няма да споменаваме, защото това отегчава. Само това, което е крайно необходимо, ще ви кажа.

Обикновено се смята за основател на структурализма в лингвистиката Ф.де Сосюр – същият, за когото ви споменах, който пръв е разграничил две неща в езиковата практика ~~х~~^х Сосюр – езика като завод и езиковата продукция; словото раго/-а, както твърдят.

“Икъде Ф.де Сосюр в своите лекции не е употребил думата структура и думата структурализъм. Опасно е така да се твърди, но твърдя, че е така, защото един от учениците му, по-точно ученик на най-гланичния му ученик е проучил всичките лекции и трудове на Сосюр и установява, че Сосюр не употребява думата структурализъм. Той употребява думата система. Той не казва и завод. Той казва езикът като система трябва да се различава от продукцията на тоя език или на тая система.”

Но учениците на Сосюр смятат, че са негови ученици, ако

наричат себе си структуралисти. Какво означава структуралист в съвременната наука за езика?

Ако искаме да бъдем последователно кибернетични, т.е. да се поучим от това, за което Енгелст предупреждава, че трябва да ни бъде обеща на ухото, да държим сметка, че информации се обработват, не само вещества и енергии.

Ние трябва да проучваме структурата на завода, т.е. тукакъде са складовете, паметта, как е устроена тя, какви са линиите на задръжката, защо там засядат някои неща, не излизат веднага, колко дълго се пазят, защо се пазят, как се построява изречението вътре в този завод. Това би означавало да бъдем структуралисти, ако не сме поучени от предупрежденията на кибернетиците, ако излизаме от представата за езика като завод за езикова продукция. Но структуралистите не постъпват така. Те вземат съобщенията и почват да ги съпоставят и смятат, че като ги съпоставят, ще могат да разберат, каква е структурата на езика.

Обърнете внимание на тая непозволена от гледище на съвременна та логика и кибернетиката процедурка. Представя си... структура... :вземаме много, много съобщения, почваме да ги съпоставяме едно с други и установяваме, че едни са по-дълги, други да по-кратки. Да кажем ящик е по-кратко съобщение черният ящик. Вътре в черният има корен чер-, наставка -н-, суфикс -ът- и окончание -йт. В ящик има окончание -к-, суфикс -и-, корен ящ- и т-н. Съпоставяме ги. След малко ще видим, че тута структуралистите са направили големи успехи. Какво е поучително в работата им и защо се наричат тъкмо структуралисти. Сега да предположим, че знаем какво е структура. Важното е къде търсят тя структурата. Търсят я само в езиковата продукция.

А кибернетиците казват, че да проучим добре как работи една непрозрачна кутия, трябва да вземе пред вид и това, което идва на входа ѝ и това, което излиза от изхода.

Те казват: интересува ни каква е структурата на завода, на

кутията - какво имавътре в нея. Даже искаме да направим непрозрачната кутия най-напред полупрозрачна и после съвсем в прозрачна. Това е пътят, който набелязват за всички науки в кибернетиката. А структуралиситете това правят.

Има даже такова направление в структурализма, което се нарича дескриптивна лингвистика /в САЩ дълго е господствувало/. Дескриптивна значи описателна лингвистика, според което даже няма какво да се интересу ваме какъв е смисълът, значението на ЧЕР, на Н, на ЧЕРНЫЙ, на съчетанието черныЙ ящик. Достатъчно е да гледаме, че тук черсе повтаря в черныЙ и в черная. Това всичкото може да се изследва, да се изучи, без да се интересуваме какво означава черныЙ сперед дескриптивистите. Това е едно крило, което най-последователно се провежда в структуралистката ограниченост на изследването на езиковата практика. Изучава се само продукцията на завода. Наистина структуралистите казват: като изучаваме продукцията на завода, ще разберем какво става и вътре. Но как ще го разберат, още никой не е обяснил. Ясно е, че тази ограниченост трябва да се осъзнае, след като хората започнаха да мислят, както се казва, кибернетично. И се появи след структурализма едно с друго направление в лингвистиката, което сега е извънредно популярно в цял свят. Най-много книги се пишат в тая област. Това направление в лингвистиката го нарекоха генеративна лингвистика. Това направление създаде Хомски - американски лингвист. Баща му емигрирал в САЩ още преди революцията. Много хора в света го знаят като Чомски, защото на английски се пише СН, а англичаните го четат като Ч....

Откъсне е това название генеративна. Знаете какво значи генератор - машина, която произвежда нещо, обикновено електроенергия. Генерирам значи произвеждам. Генеративната лингвистика би трябвало да си и представим като лингвистика, която ни учи как се произвеждат съобщенията, т.е. как се получава тая езикова продукция. Тука е направена крачка напред. Казват така: по това как изглеждат тия

не можем да разберем как е устроен заводът. „Не ви кажа защо.“ Сега можем да посочим какво е особеното у лингвистите-структуралисти от предгенеративния етап. Казват така: в изречението аз отивам на разходка според знанията ви ОТИВАМ е сказуемо, АЗ е подлог, НА РАЗХОДКА е обст.п. за място. Според структуралистите това изречение, така, както му правят разбор в традиционната граматика, не е показано със своята структура. Според структуралистите ние трябва да покажем, че в изреч. АЗ ОТИВАМ НА РАЗХОДКА по-силна е връзката между ОТИВАМ и НА РАЗХОДКА, отколкото между АЗ и ОТИВАМ НА РАЗХОДКА. Или обратното – че е по-силна връзката между ОТИВАМ НА РАЗХОДКА и АЗ, отколкото между АЗ ОТИВАМ и НА РАЗХОДКА. „О никакъв начин структуралистите се стремят да разкрият тия връзки, тяхната сила.“

И вие знаете, че в новите учебни програми се говори за т. нар. групи на подлога, на сказуемото, т.е. в израза АЗ ОТИВАМ НА РАЗХОДКА АЗ е подлог, а групата на сказуемото е ОТИВАМ НА РАЗХОДКА. Това, казано в нашата граматика, не е нищо друго освен едно от постиженията на структуралната лингвистика. Как да ге разчетем по нашему. АЗ е по-слабо свързано с ОТИВАМ НА РАЗХОДКА, отколкото ОТИВАМ с НА РАЗХОДКА, защото ОТИВАМ и НА РАЗХОДКА са свързани в една група – групата на сказуемото.

Ето това е структурализът. Той иска не да установим просто, че АЗ ОТИВАМ НА РАЗХОДКА се състои от 4 думи, а иска да види най-напред на колко парчета може да се раздели това съобщение. След като го разделим на 2 парчета, разглеждаме първото парче – групата на подлога, след това другото парче – групата на сказуемото. И вътре в подлога да видим по-слабите и по-силните връзки. Напр. в ОТИВАМ НА РАЗХОДКА в групата на сказуемото има основна дума или сказуемо /американските структуралисти си казмат ГЛАГОЛ/ и НА РАЗХОДКА, а НА е свързано с разходка много по-здраво, очевидно, защото не делите ОТИВАМ НА и отделно РАЗХОДКА, а казвате ОТИВАМ и НА РАЗХОДКА. И НА РАЗХОДКА подчертавате цялото като обст.п. за посока или за място.

Ето къде е разликата между структуралната лингвистика, която търси строежа на изразите, и традиционната лингвистика, която структуралистите наричат атамарна лингвистика, защото веднага делят изреч. на много, много, много парчета. Не търсят кои от тях са по-здраво свързано и кои по-слабо.

Структура значи строеж. И това е отдавна лелеяна мечта на акад. Балан, проф. Андрейчин. "ие имаме структуралисти. Всеки ученик разбира, преди да му развалите разбирането, че в горното изречение има една част АЗ и втора част ОТИВАМ НА РАЗХОДКА. А почвате да го учите - не е така, защото казвате СКАЗУЕМОТО Е ТОВА, КОЕТО СЕ КАЗВА ЗА ПОДЛОГА. И когато работите с учениците в най-долните класове, правят разбор на това изречение и ви казват, когато въвеждат понятието СКАЗУЕМО: ПОДЛОГ Е А З, ЗАЩОТО ПОДЛОГ Е ТОВА, ЗА КОЕТО СТАВА ДУМА В ИЗРЕЧЕНИЕТО. А какво се казва за подлога. Вдига ръка най-будното дете и казва: казва се, че ОТИВАМ НА РАЗХОДКА. Нищо подобно: казва се само ОТИВАМ. А какво е НА РАЗХОДКА. Това не е КАКВО ПРАВИ ПОДЛОГЪТ и КАКВО СЕ КАЗВА ЗА НЕГО. Това е МЯСТОТО НА ДЕЙСТВИЕТО, КОЕТО ИЗВЪРШВА ПОДЛОГЪТ. От това искат да ни оттърват структуралистите - от такива грешки, които прочат на учениците да свържат дюлгерската работа намама и татко, на баба и дядо, защото когато мама и татко питат, ако детето каже така: ИВАН ОТИДЕ НА РАЗХОДКА и не са чули двамата, те питат: ТА КАКВО КАКВО НА ПРАВИ ИВАН? И детето казва ОТИДЕ НА РАЗХОДКА. Никога не казва ОТИДЕ. КЪДЕ ОТИДЕ - НА РАЗХОДКА. Цялото ОТИДЕ НА РАЗХОДКА ще се каже наведнъж - то е отговор в съзнанието на детето = В СССР са правили такива експерименти от научни сътрудници. На много ученици най-напред им дават изречение, но преди да ги обучат на разбор. И казват СИМЕОН ЗАМИНАВА УТРЕ ЗА МОСКВА. Запомнете това изречение и ще ви зададем въпрос и запишете отговора КАКВО ЩЕ ПРАВИ СИМЕОН. Всички до един пишат ЗАМИНАВА УТРЕ ЗА МОСКВА. След като минат през стъргата на обучението, най-добрите ученици пишат ЗАМИНАВА, а всички други, кои

то много-много не слушат учителите отговарят ЗАМИНАВА УТРЕ ЗА МОСКВА Тъй че, оказва се, че това, което съвременната структурална лингвистика доказва, че е правилният отговор, е отговор на лошите ученици. Разбрахме се какво е особеното в структурализма - търси се структурата, като под структура разбираме дамарите на израза, по-силни и по-слаби. И обикновено сред структуристите съществува мощна група - Пражки структуралисти, които държат на това, че във всеки израз трябва да се търсят най-напред две части. После във всяка от тия две части пак по две, после пак по две и т.н. Само че структуристите казват: така е в израза. Ние ги откриваме. Как ги откриваме? Откриваме ги по обикновен - помощта на оракул. Ето с помощта на такива отговори на деца, които не са обучавани. КАКВО ЩЕ ПРАВИ СИМЕОН. И детето отговаря ЗАМИНАВА УТРЕ ЗА МОСКВА. И разбира се, че там трябва да е най-слабото място между СИМЕОН и ЗАМИНАВА УТРЕ ЗА МОСКВА.

А какво прави Хомски. Той казва така: аз искам да разбера, щом като твърдите, че в израза АЗ ОТИВАМ НА РАЗХОДКА най-слабото място е между АЗ и ОТИВАМ, да ми кажете дали това означава, че вчера в този завод, когато са правили АЗ ОТИВАМ НА РАЗХОДКА, най-напред са монтирали ОТИВАМ и НА РАЗХОДКА, а на друга линия са монтирали АЗ и тук през входа най-после са прикачили АЗ към ОТИВАМ НА РАЗХОДКА.

Хомски казва: може ли да предложим такова нещо, ние фактически можем да кажем как се е генерирано, произведено в завода в непрозрачната кутия това изречение. Хомски иска да разбере във основа на структурата как е произведено това изречение. Тука вече той е успял да докаже /аз няма да възпроизвеждам доказателството му/, че са съжаление в тия изречения нямаме достатъчно данни, които да ни дават да разберем как точно са ги монтирали тия парчета вчера в завода, кое по-напред е свързано, кое после. Той смята, че това не е възможно само във основа на структурата на езиковата продукция,

на съобщението, на разберем как става в завода. Не всички са съгласни с Хомски. По-специално между пражките структуралисти е имало един учен, Матезиус, който е създател на теория, наричана често **рема-тема теория** или **теория за актуалното разчленяване на израза**.

Матезиус казва, че вътре в изречението имаме някаква информация, която ни казва как е конструиран изразът. Той казва така: съществуват т. нар. логически или фразови ударения. Фразовото ударение е на лице в говорното съобщение. В писменото не го отбележваме. И когато чуем АЗ ОТИВАМ НА РАЗХОДКА, трябва да приемем, че частта от израза, върху която пада фразовото ударение, е това парче, което най-после е било монтирано, прикачен към изречението. Тук работата става малко по-сложна, отколкото аз я представям. При такъв анализ на изречението приетото от Матезиус не е точно. Защо? В израза АЗ ОТИВАМ НА РАЗХОДКА ударението пада върху разходка. Следователно би трябвало да намерим като най-слабо място мястото между НА и РАЗХОДКА. Би трябвало да кажем АЗ ОТИВАМ НА и после РАЗХОДКА. А Матезиус е доказал че това е действително така. Вероятно са ви учили, че в изреченията има психологически подлог, лингвистически подлог, психологически и логическо сказуемо. Ако сте прочели статията СИНТАКТИЧНИ ВЪПРОСИ на проф. Л. Милетич, той популяризира схващането на немския педагог, психолог и лингвист Керн, вие вероятно знаете, че това, което твърди Матезиус е в същност психологическият подлог, който не съвпада с логическия подлог и с граматическия подлог на изречението.

За да направят убедително тия именно анализи /у Матезиус се правят въз основа на фразовото ударение/, т.е. разделихме изречението на две части АЗ ОТИВАМ НА и РАЗХОДКА, РАЗХОДКА е психологическото сказуемо според Матезиус или както той го нарича ремата на изречението. РЕМА е гръцка дума и означава казаното - това, което се съобщава. Думата сказуемо е това, тя е превод на гръцката лума РЕМА. Според проф. Емил Георгиев вероятно Кирил е превел тази дума с реч. В ст. б. език глагол се е наричало реч - думата, която означава действие или

състояние. А пък думата ГЛАГОЛ пак е РЕЧ. На стр.

"ие сме свикнали да смятаме, че сказуемото не е никакво същ. име, да кажем РАЗХОДКА. А подлогът се оказва всичко друго. За това Хомски казва, че трябва да представим израза, на който искаме да определим структурата на генерирането, произвеждането в удобен вид, за да ни разберат хората, т.е. какво означава това. Означава да преобразуваме това изречение в друго изрч. и това друго изрч. да можем вече да се примирим, че е така построено - със сказуемо РАЗХОДКА и с АЗ ОТИВАМ НА - подлог. можем ли да го направим така? Да преобразуваме, трансформираме изреч. в друго - оттук и названието на този вид работа - трансформационна лингвистика или трансформационни модели на езика.

Хомси е ученик на американски лингвист Харис, който е отчаян привърженик на трансформационната граматика и трансформационализма. Харис е много по-дълбок лингвист, отколкото Хомски, според мене. Но Харис не го жаресват. Ученикът е надминал учителя си, т.е. надминал е Хомски Харис. Ха

Харис обръща внимание на това. Ние много често не си даваме сметка, че разбираме това, което ни обясняват, като трансформираме някой израз в друг. И ето аз ще ви демонстрирам това с пример. Ако трансформираме изречението АЗ ОТИВАМ НА РАЗХОДКА В ПОСОКАТА НА МОЕТО ДВИЖЕНИЕ Е РАЗХОДКА, можем да приемем, че работата стана нормална. В тоя израз вече посоката на моето движение е РАЗХОДКА.

Тук нещо не е наред. Май че трябва да кажем, че целта на моето движение е РАЗХОДКА, така ли. Целта на моето отиване е разходка, но тъкмо на това набляга Харис. Като почнем да ги преобразуваме тия изрази в други, веднага виждаме дълките, на които сме стъпили тук-там.

Ето до преди малко бяхме сигурни, че РАЗХОДКА е обст.п. за място и за посока. РАЗХОДКАТА е самото движение. Какво място и каква посо-

ка може да е движението? АЗ ОТИВАМ НА РАЗХОДКА значи "аз отивам да се разходя", а "да се разходя" вече е цел. Аз направих друга трансформация. Ако ние трансформираме израза в "Целта на моето движение е разходка", групата на подлога е "целта на моето движение", а "разходка" е групата на сказуемото. Ето направихме "разходка" вече сказуемо. Хомски взема от Харис идеята за трансформациите като средство да определи как е конструирано съобщението, каква е структурата му - в смисъл как е монтирано то от части вътре в завода, в непрозрачната кутия. Е, сега вече работата е приста - улеснили сме се. Хомски казва така: иякой ни казва, че една трансформация е законна, а друга не е законна. Има нещо, което ни учи да познаваме в юдни трансформации законно нещо, нормално, едствено, а други трансформации да казваме - йок, не е едствено.

Ето неправихме с АЗ ОТИВАМ НА РАЗХОДКА. Казахме "мястото на моето движение е моето отиване на разходка". А целта на моето отиване е разходката или да се разходя. Още по-добре. Е, да, това вече е същото. Хомски казва: в главата на всеки човек има нещо, което аз ще нарека компетентност, езикова, лингвистична компетентност. Този англ. термин у нас не е много приложен. Балан беше измислил думата УСЕТ. Той говореше: трябва да имаме усет за езика. Тая дума УСЕТ е точно бълг. съответствие на това, което Хомски нарича компетентност. И по същество, ако седнете да четете Хомски, тежко ви и на мене и на вас. После и аз не мога да ви отговоря на въпросите. Но можете да ми повярвате, че това е същността на схващането. Той казва, че ние можем да правим трансформации на един израз в друг и да твърдим, че тия два израза са законотрансформирани един в друг въз основа на езиковата ни компетентност.

А щом ние знаем, че това е оракулът или усет, това вече не знаем как се появява. Щом като го приемем за нещо дадено, можем да кажем така: трансформираме тоя израз, в който не ни е ясно как са

монтирани парчетията в друг израз, който нашата компетентност решава, че е закономерен. Щом приемем това, можем да кажем: там вътоля израз има подлог и сказуемо. Той не ги нарича подлог и сказуемо, а именна и глаголна група. Сказуемото или глаголната група се е прилепило към именната група най-последно. Вътре във всяка от тези две части пак можем да направим разчленяване. Пак да търсим трансформации, които компетентността или усетът ни приема като законни и да правим и там анализ. От тук работата тръгва много лесно, но до определен момент. Например отделихме РАЗХОДКА и остана АЗ ОТИВАМ НА, като разбрахме, че АЗ ОТИВАМ НА се трансформира в "целта на моето отиване". В тоя израз, "целта на моето отиване", е трудно да кажем кое е подлог и сказуемо. Той смята, че във всеки израз трябва да се намери слабото място, само че трябва да се трансформира в изреч. и тогава да видим къде е слабото място. Ако ние искаме да трансформираме израза ЦЕЛТА НА МОЕТО ОТИВАНЕ, според Хомски, без противопостави компетентността ни, можем да получим "аз имам цел на своето отиване" и сега вече можем да видим кой е подлог и сказуемо в това изречение и кое е ремата и темата. АЗ ИМАМ ЦЕЛ НА ОТИВАНЕТО СИ е израз, в който според Хомски, ако го произнесем така, че нашата компетентност да не се развесърди, трябва изразът да се произнесе с ударение върху аз. Следователно в израза "целта на моето отиване е" се оказва, че сказуемото е МОЕ, въпреки че в самия този израз не виждаме къде е фразовото ударение, защото той е парче от израза, за който фразовото ударение е РАЗХОДКА.

Установихме, че в ЦЕЛТА НА МОЕТО ОТИВАНЕ "моето" е сказуемото, а "цел на отиване" е подлогът или темата. Работата стана много неприятна. Оказа се, че тута в завода са направили "целта на отиване", приготвили са да го извадят от там и са чакали от другата линия да дойде "моето" и са го пъжнали вътре в средата, т.е. оказа се, че слабите места са две - пред и след МОЕТО.